

ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

1. Мужен.

Десять років, починаючи від лютого 1925 р., подружжя Винниченків прожило в Парижі. Вони придбали квартиру-майстерню у передмісті французької столиці на вулиці Сквер де Вержен. Влітку виїздили на відпочинок здебільшого на Французьку Рів'єру – узбережжя Середземного моря. Місце відпочинку разом з подружжям Глущенків було одне – маленький, майже не заселений навіть влітку скелястий острівець Дю Леван. Маючи човен і рибальські снасті, можна було створити собі умови для ізольованого життя.

Матеріальне становище Винниченків було досить стабільним: виручали, головним чином, гонорари за постановку п'єс у європейських країнах, переважно в Німеччині. Гонорари за публікацію літературних творів були непорівнянно менші. Твори видавалися в основному в радянській Україні, але гонорар надійшов звідти тільки двічі.

У 1933 — 1934 рр. все змінилося. З приходом до влади А.Гітлера ім'я В.Винниченка в Німеччині стало забороненим. В інших європейських країнах його п'єси теж поступово зійшли з репертуару. Після так званого „Листа Сталіну” Винниченкові твори в СРСР теж заборонили. Сподіватися на матеріальну допомогу з боку української еміграції не доводилося: Винниченко був чужим їй по духу, радянець, мало на більшовик. Постало просте побутове питання: чим жити далі?

Шукаючи виходу, Володимир Кирилович згадав свої селянські корені і вирішив жити сільськогосподарським трудом. Власне, мрія про життя на лоні природи жевріла давно. Він мріяв про гармонію внутрішнього світу з світом навколишнім, а на це можна було сподіватися, тільки переселившись у сільську місцевість, подалі від міської цивілізації.

Отже, постало питання про придбання у власність великої ділянки землі з садибою. Свої погляди В.Винниченко звернув на Рів'єру, яку полюбив під час літніх відпочинків. Звичайно, годі було сподіватись придбати щось на самому узбережжі. Проте вже в кількох кілометрах від курортної смуги на узбережжі ціни на землю ставали прийнятними.

Наприкінці 1933 р. Володимир Кирилович звернувся до агентів, які займалися купівлею-продажем нерухомості, змалював їм свої можливості і почав вивчати пропозиції, що надходили. Перед ним постійно стояло питання: чи вистачить часу на літературну працю, якщо так круто поміняти життя? 7 червня 1934 р. з'явився такий запис у щоденнику:

„Думання, думання, думання про ферму, будинок, заробіток. Де краще, де певніше, де не доведеться голодувати, де можна буде вирвати хоч пару годин на літературну роботу? Чи не доведеться? Чи длубатись усе життя в землі, продукувати не оповідання, п'єси, романи, картини, а картоплю, салат, баклажани?“¹. Відповіді на це питання не було. Але не існувало й іншого виходу.

Після тривалих пошуків Винниченки зупинилися на садибі в Мужені – селі в департаменті Альп Марітім, в історичній провінції Прованс. Розташоване в шести кілометрах від узбережжя, село входило до округи Канн – престижного курортного міста. Хутір, що продавався, складався з селянського кам'яного будинку з мансардою, спорудженого два з половиною століття тому, і земельної ділянки в 1,7 гектара. Будинок оточували занедбаний сад, виноградник і велика плантація ясмину. Садиба розташовувалася у видолинку на околиці села. Із заходу вона обмежувалася шосейною дорогою на Канни, а зі сходу – широким ручаєм.

15 жовтня 1934 р. В.Винниченко оформив купчу. Продавець одержав 40 тис. франків. Володимир Кирилович заплатив готівкою 13 тис. фр., а на решту оформив іпотеку з виплатою впродовж п'яти років 5 відсотків річних. Власникові було додатково виплачено ще 10 тис. фр. як компенсацію за майно у садибі.

Так колишній голова уряду і Директорії УНР став французьким землевласником. Та слід зазначити, що маєток належав йому не повністю. Іпотеку з досить великими процентами доводилося переоформляти кілька разів. Борг тяжів над Винниченком до самої смерті.

Щоб в будинку можна було жити, виявилася потрібною реконструкція. Впродовж багатьох десятиліть його використовували як пекарню. Г.Костюк розповідав, посилаючись на Розалію Винниченко, що за кілька місяців запрошені майстри зробили фахові роботи – “столярку”, електрику, водопровід. Все інше господар робив самотужки, бо наявні заощадження витратив на

купівлю маєтку. Цементну долівку покрили уживаними килимами, як здавалося – тимчасово. Проте до кінця життя у Винниченків не знайшлося коштів, щоб зробити дерев'яну підлогу².

І все-таки, на відміну від багатьох емігрантів, у В.Винниченка з'явився власний дах, який він назвав “закутком”. З'явилася земля, яка повинна була годувати. 9 жовтня 1938 р. він собі занотував у щоденнику: „Яке щастя все ж таки, що колись Скрипник вислав мені частину мого гонорару, що я не професь-кав його на Монмартрах та Монпарнасах і що тепер ми маємо змогу не зовсім померти з голоду”³.

Цей запис зроблено після чотирьох сільськогосподарських сезонів, наповнених нескінченною фізичною працею. Сподівання на те, що курортники вишикуються в чергу, щоб купувати вирощені фрукти й овочі, справдилися, скажемо так, лише частково. Канни все-таки знаходилися досить далеко, а змагатися за покупця з професійними фермами і торговцями було важко. Краще б випускниці Сорбонни лікувати людей, та вона не мала ліцензії. Краще б великому, справді великому письменнику писати нові твори, та де їх друкувати і кому їх читати? Тому Розалія Винниченко продавала вирощену продукцію, а сам Володимир Кирилович щоденно обробляв свої півтора гектари землі. З іронією він записував у щоденнику: „Найбільший письменник, автор універсалів визволеної України, голова урядів її... замість продукувати що-небудь цінне для тої самої України продукує картоплю для провансальських міщан”⁴.

Ця самоіронія доповнюється злою епіграмою найбільшого українського поета ХХ ст. Олександра Олеса. Спочатку він дружив, а потім ворогував з Володимиром Кириловичем. У 1936 р. Олесь так охарактеризував „міщанське здріннення” свого великого сучасника:⁵

Він вже більше не малює, Більш в Москву листів не пише,
Перестав писать книжки, І поклонів більш не б'є,
Зелениною торгує, Нищить гусинь, ловить миші
Сіє моркву, буряки, І гніздечко собі в'є.
На базарі репетує Вітер вивіску колише:
Так, що заздять торговки. „Хоч маленьке, та своє”.

Листування з Москвою, яке так дратувало О.Олеса (через те він й почав ворогувати з Володимиром Кириловичем), справді мало місце. Однак на нього треба подивитись у властивому світлі. Мабуть, В.Винниченко міг би не так різко висловлюватися проти комуністичної диктатури у 1920 р., і тоді не став би “ворогом

народу”. Мабуть, йому слід було б не писати той “Лист Сталіну” у 1934 р., і тоді б його не назвали “старим вовком української контрреволюції”. Були б публікації, були б, можливо, гонорари...

Та листування з Москвою доводило якраз те, що Володимир Кирилович був послідовним і не пристосовувався до життєвих обставин. Він міг декларувати відданість комуністичній ідеї і сприймати пропагандистські гасла більшовиків як виявлення їх дійсних намірів. Проте ніколи він не обирав виразів, щоб висловити своє ставлення до комуністичних лідерів Москви і Харкова, коли їх дійсні наміри спливали на поверхню. Звідси – та злиденність існування, в якій борсалось подружжя Винниченків аж до кінця свого земного шляху.

Винниченків щоденник містить в собі силу – силенну інформації про те, якою стороною оберталося до нього повсякденне життя. У вересні 1939 р., коли чеський уряд відмовив йому в стипендії (мабуть, небезпідставно, бо яке він мав відношення до Чехословаччини?), Володимир Кирилович записав у щоденнику: “Доведеться, мабуть, продавати “Закуток” і видиратися з злиднів. Ми зможемо хоч трохи від боргів одчепитися”⁶. Видно, дуже його переслідувала думка, чи справиться він. Адже мова йшла не тільки про те, щоб прогудувати себе власною фізичною працею. Плоди цієї праці треба було постійно реалізувати серед провансальських міщан і курортників, щоб мати гроші на погашення основного боргу і відсотків за куплений “Закуток”.

Проте через півтора роки у щоденнику ми натрапляємо на заперечення висловленої думки. У цьому запереченні проглядає та життєва пастка, в якій опинилося подружжя Винниченків:

„Невже коли-небудь настане такий час, що ми будемо мати розкіш їсти зимою баклажани за обідом, купувати, як наші співмешканці, в околиці груші в наших крамничках і не думати, що це – люте марнотрацтво? Невже коли-небудь зможемо піти до театру, витратити скільки треба на білети і не хапаючись від самої думки про таке шиккування? Або: зайти до книгарні, вибрати цікаву книжку й купити її, заплативши 20 — 30 франків. І не рахувати з жахом: 20 франків! Та це ж майже два дні нашого годування, так це ж сказ таке робити! Невже це коли-небудь може бути? Ми не віримо. А в той же час ми маємо „маєтки”: будинок у Парижі й землю в Мужені. Коли б їх продати, та виплатити борги й іпотеки, нам лишилось би грошей на кілька років життя. А потім? Невже зовсім помирати з голоду? Коли

тепер, коли будинок і земля дають якийсь прибуток, ми тиснемось од злиднів, то що ж буде без них?”⁷

На завершення характеристики матеріального стану Винниченків між 1934 і 1939 рр., тобто в цілком благополучних для країни в цілому довоєнних роках, варто навести ще одну сторінку з щоденника (від 16 лютого 1939 р.):

„З огляду на те, що ми чотири роки ні разу не були в театрі, що за цей час тільки два рази були в кіні, два роки жодних журналів не передплачували, ніякі інші розваги ми собі не дозволяємо, то рискнути дозволити собі купити на виплат радіоапарат. Після довгого і трудного вагання рискнули і купили. І тепер уперше почули Україну. Живі голоси України, з Києва, з того самого Києва, де говорили вони про те, що наказували їм говорити з Москви, хворі, дурні й нещасні люди. Але співали голоси те, що створив український народ. І за те варто виплачувати щомісяця векселі”⁸.

2. Війна.

Здавалося б, смуга життя після 1934 р. у подружжя Винниченків була вщерть заповнена матеріальними нестатками. Проте роки Другої світової війни переконливо показали, що нестатки попереднього періоду – це майже благоденство. Заповнюючи щоденник у перервах між тяжкою фізичною працею, Володимир Кирилович задавав собі питання, далекі від гамлетівських: „Полатаю пантофлі, які розлазяться з боків. Серйозна проблема: витримають зиму чи не витримають?”⁹

Незважаючи на всі побутові труднощі і давню ізолюваність від будь-яких політичних організацій української еміграції, В.Винниченко жив інтенсивним інтелектуальним життям. Щоденникові записи показують, що він уважно слідкував за пресою, намагаючись визначити вектор майбутніх подій. Увага його фокусувалася на одній – єдиній проблемі: становищі України в добу тектонічних зрушень в Європі. Як позначиться стрімке зростання воєнної могутності нацистської Німеччини на історичній долі України? Це питання хвилювало над усе.

Задумуючись над тим, хто найбільш небезпечний для України – Сталін або Гітлер, В.Винниченко не міг дати однозначної відповіді. На відміну від багатьох українських емігрантів, які бачили в Гітлері союзника тільки через те, що фюрер був ворогом російського комунізму, його дуже непокоїли майбутні кроки німецького мілітаризму, який цього разу одяг нацистську

форму. Ще у жовтні 1935 р. Володимир Кирилович записав у щоденнику:

“Плани Гітлера і його співбожевільників щодо України починають турбувати. Експансія на Схід з метою поселення мільйонів німців і окупації всієї України є досить божевільна ідея, але... яке тепер божевілля в політиці можна вважати за неможливе і ненормальне?”¹⁰

Щоб встановити “новий порядок” на континенті, Гітлеру треба було здобути військову перемогу над державами, які могли опиратися його диктату. Тому з наближенням світової війни гітлерівські дипломати припинили оприлюднювати наміри щодо освоєння загарбаних територій. Посипалися щедрі обіцянки політичним силам, що протистояли владі в країнах, які мали бути заатаковані вермахтом. Зокрема, готуючись поглинути Чехословаччину і Польщу, вони малювали перспективу створення самостійної України з метою заручитися підтримкою українських націоналістів.

В.Винниченка така тактика не обманювала. Одержання державної “самостійності” з рук нацистів загрожувало у майбутньому багатьма небезпеками, аж до найбільшої – фізичного знищення українців. На думку нацистів, німецький народ потребував “життєвого простору” (лебенсраум) в країнах, розташованих на Сході. Обурюючись легковірністю українських націоналістів, Володимир Кирилович писав у щоденнику (запис від 24 січня 1939 р.): “Треба ж бути чесним хоч з самим собою, хоч перед собою не ховати фактів, хоч перед собою не обмежуватись хованням голови в пісок або гарцюванням на конику”¹¹.

23 серпня 1939 р. хитка рівновага в Європі була зірвана укладенням договору про нейтралітет між Гітлером і Сталіним. Ще ніхто тоді не знав про існування секретного додатку до договору, який пізніше здобув назву пакту Ріббентропа-Молотова. Однак спрямованість договору “про нейтралітет” проти Польської держави була безсумнівною для всіх. І справді, мало хто здивувався, коли вермахт 1 вересня перетнув захищені англо-французькими гарантіями кордони Польщі і почалася європейська війна, яка переросла згодом у світову.

Коли війна між Німеччиною, з одного боку, і Францією та Англією, з другого, стала фактом, погляди всіх звернулися до Москви: як поведе себе Сталін в якісно новій ситуації? Було

зрозуміло, що Сталін повинен негайно скористатися перевагами здобутого "нейтралітету".

Ми знаємо, що початок європейської війни після нападу Гітлера на Польщу вніс істотні корективи в плани Москви. Замість взятого на себе 23 серпня зобов'язання окупувати Польщу до рубежу Вісли і Нарева Сталін вирішив обмежитися окупацією Західної України і Західної Білорусії. В радянській пресі раптом зчинилася істерія з приводу становища братніх народів під польською окупацією, хоч протягом 30-х рр. вона залишалася цілком байдужою до незліченних випадків національногогноблення українців та білорусів.

Територія Західної України і Західної Білорусії складала половину території Другої Речі Посполитої у довоєнних кордонах. Загарбання її під виправдовуючими мотивами рятування братніх народів від війни було для Сталіна цілком достатнім. Обмеження тільки цими територіями не давало можливості країнам Заходу розглядати Радянський Союз як союзника країни, з якою вони вже воювали.

Для В.Винниченка, який завжди мріяв про здобуття незалежності України в її етнічних кордонах, дійсність виявилася шокуючою. За кілька днів до початку "визвольного походу" Червоної армії на Західну Україну він записав у щоденнику:

"В СРСР йде мобілізація і готування до виступу разом з Німеччиною. Сталін готується одержати свої тридцять срібників. Гітлер уже обстрілює Львів, от-от усі тридцять будуть в його руках і тоді він їх дасть Сталінові. Таким чином руками австрійського маляра з участю грузинського семінариста буде здійснене наше гасло Соборності України. Чи довго воно втримається, це здійснення?"¹²

Пізніші події В.Винниченко аналізував під одним кутом зору: незалежності України. Його цікавило, наскільки далеко Сталін зайшов у своєму співробітництві з Гітлером. Він не мав сумніву: "Як тільки Сталін вступить у війну на боці Гітлера, так підпише свою смерть і розподіл Росії. Невже Гітлер не матиме сили потягти його на це? Свою смерть і розподіл Німеччини він уже підписав"¹³.

Не задовольняючись щоденниковими замітками, Володимир Кирилович опрацював сценарій можливого розвитку подій у спеціальній статті "Тайна гітлеро-сталінського союзу". Ця стаття не була тоді опублікована через те, що втратила актуальність: події у першій половині 1940 р. розвивалися надзвичайно

динамічно. Розалія Яківна переклала її у квітні 1940 р. на французьку мову, і в такому вигляді стаття дійшла до нас.

В.Винниченко не сказав нічого нового. Дивує, однак, глибина його аналізу. Не знаючи конкретних фактів, пов'язаних з радянсько-нацистським союзом, він сформулював дві тенденції, між якими справді коливалася політика західних держав щодо СРСР. Перша тенденція була переважно емоційною: якщо СРСР є другом ворога, то з ним треба поводитися як з ворогом. Ясна річ, що Винниченко бажав перемоги цій тенденції, вона була багатообіцяючою для долі України.

Та він розумів, що повинна перемогти друга тенденція в політиці західних демократій: “не оголошувати війну ССРСР-ові, не штовхати його остаточно в обійми нацизму”. Навіть польський уряд, який після окупації своєї країни закріпився в Лондоні, не оголосив війни Радянському Союзу за вторгнення, несумісне з Ризьким мирним договором 1921 р. Не виключався навіть, гадав Винниченко, такий поворот подій, коли “керівники ССРСР змінять свої позиції й раптом, встромивши ножа в спину Гітлерові, стануть на бік англо-французького блоку”¹⁴.

5 травня 1940 р. Володимир Кирилович написав ще одну статтю – “Та, за яку змагались Гітлер, Сталін та інші”. Мова в ній йшла, звичайно, про Україну. За десяток днів, які минули від написання попередньої статті, у європейській війні визначився перелом на користь Німеччини. Відповідно у Винниченка змінився прогноз очікуваних подій, пов'язаних з Україною. “Та частина України, що була під Польщею, - писав він, - відійшла під лапу Сталіна, немовби в нагороду за поміч та на знак припинення змагання за Україну з західноєвропейськими демократіями. Розбивши їх, він (Гітлер – авт.) повернеться до свого побратима, і змагання за свій “належний йому життєвий простір” – за Україну відновиться. Характерні ознаки готування саме до цього акту уважному окові й тепер видні”¹⁵.

Володимир Кирилович мріяв про такий поворот подій, коли б переможний англо-французький альянс розчавив разом з Гітлером його прихованого союзника Сталіна. На ділі, однак, здійснювався найгірший для України варіант. Наприкінці червня 1940 р. західні демократії зазнали поразки. Після Дюнкерка Гітлер став господарем всієї континентальної частини Західної Європи. Як і передбачав Винниченко, після цього йому відкрився шлях на Москву, Ленінград і Київ.

Перші місяці вторгнення вермахту в Україну і катастрофічні поразки Червоної армії В.Винниченко переживав надзвичайно тяжко. Його ставлення до Сталіна і сталінщини не змінилося. Проте все пізнається у порівнянні, і він готовий був забути про сталінські злочини. 15 грудня 1941 р. у щоденнику з'явилися такі знаменні рядки:

“Все виразніше, все міцніше, все гарячіше стає бажання перемоги советам. Хай все забудеться, хай згорять у цій страшній планетарній пожежі всі помилки, всі колишні незгоди, несправедливості. Та більше: хай навіть вернеться старий большевизм, він, напевне, буде здаватися раєм поруч цього страхіття, що зветься гітлерізмом”¹⁶.

В літературі про В.Винниченка досить міцно тримається твердження про його арешт і перебування в концтаборі. У 1947 р. кореспондент українського часопису “Сьогодні”, що видавався в Аугсбургу, запитав про цю сторінку його біографії. “Я ніде не переховувався, - заперечив Володимир Кирилович, - як то були чутки. Німці мене не чіпали, крім одного разу, коли я був арештований разом з усіма чужинцями з Франції на кілька днів”¹⁷.

Насправді, як можна встановити за щоденником, було два арешти. Перший раз його разом з Розалією Яківною заарештували 6 лютого 1941 р. і привезли в концтабір департаменту, який навіть не охоронявся. Поки В.Винниченко розмірковував, чи не варто виїхати їм звідси без дозволу (“Ні один інший департамент не прийме, запідозрить і арештує”), термін арешту закінчився.

Наступного разу арештували його одного. За наказом німецької адміністрації французька жандармерія на початку липня 1941 р. збрала всіх російських емігрантів—чоловіків, які проживали в департаменті Альп Марітім і поселила їх у порожніх казармах в Антібі. Перевірка тривала два дні, потім всіх звільнили. Знайомий Володимира Кириловича підслухав розмову, яка давала повне уявлення щодо ступеня поінформованості російської еміграції у Франції життям Винниченка: “А знаєте, тут с нами сидит Винниченко”. – “Какой Винниченко?” – “Да тот, что когда-то на Украине разворачивался, самостийник, вождь сепаратистов”, - “Да ничего подобного. Тот давно помер. Этот просто работает на земле, клочок у него есть”¹⁸.

Г.Костюк назвав шість років Другої світової війни в житті В.Винниченка “мертвими роками”¹⁹. Він мав рацію: літературний доробок Володимира Кириловича за цей час дорівнював майже

нулю. Щоправда, були переговори з петлюрівцями про фінансову підтримку, оформлену як субсидія на написання роману про Хмельниччину. Петлюрівці оцінили звернення Винниченка по допомогу як капітуляцію найбільш послідовного і непримиренного противника С.Петлюри в українському визвольному русі. Тому й погодилися на видачу авансу в п'ятсот американських доларів. Володимир Кирилович з іронією записав у щоденнику 24 квітня 1941 р.: “Дорогі земляки, дійсно, прислали на рятування свободи й життя дорогого письменника грошей, дійсно, не п'ятсот доларів, як обіцяли, а ... сто. Вони, очевидно, розмірковували, що цього цілком досить і для подорожі до Швейцарії, й для життя там, і для всього мого щастя. Добрячі душі, щедрі, широкі, патріотичні”²⁰.

Шість воєнних років для В.Винниченка були вщерть наповнені тяжким фізичним трудом. Незважаючи на справді героїчні зусилля, поступово виявився господарський занепад “Закутка”. Борсаючись між різними можливостями (наприклад, відгодівля свиней або кролів, догляд за невиліковно хворою людиною тощо), Володимир Кирилович кожного разу упевнювався в тому, що це – не більше ніж мильна бульбашка. Такими же бульбашками виявилися спроби емігрувати в США. Перемогу над Німеччиною Винниченко відсвяткував у Мужені.

3. Вихід із забуття.

Різнопартійна українська еміграція завжди боролася не стільки з більшовизмом, скільки з інакодумцями у власних лавах. Будучи породженням колосального заряду ненависті, вихлюпнутого на людське суспільство Першою світовою війною, більшовизм глибоко вплинув й на своїх ворогів. Більшою або меншою мірою противники ленінізму зробили власною філософією сповідувані більшовизмом заповіді: “Хто не з нами, той проти нас!”, “Якщо ворог не здається, його знищують!”

Представники різних політичних сил трималися командами, підтримуючи один одного. В.Винниченко на цьому тлі залишався самотнім, бо не зраджував своїй політичній позиції радянця після того, як більшовизм опанував ради, змінив їхню політичну природу і ототожнив їх з собою. Внаслідок цього еміграція почала сприймати радянсько-комуністичну позицію В.Винниченка як більшовицьку і викинула його з своїх лав. Та він здебільшого не переймався цим, бо завжди відчував себе представником великого колективу – українського народу. Це давало силу все життя керуватися обраним з юності принципом “чесності з собою”.

В останньому публіцистично-мемуарному творі “Заповіт борцям за визволення” (1949), який йому не судилося побачити надрукованим, Володимир Кирилович формулював своє життєве кредо афористично: “Будь чесним з собою, себто: не ховай від себе самого правди, не лукав сам з собою, не брешти сам собі, бо, збрехавши собі, обдуривши себе, ти будеш здатний на злочинну, надзвичайно шкідливу для колективу брехню іншим”²¹.

Виступаючи на презентації документального телефільму “Кому повім печаль мою...” (студія “Контакт”, режисер Т.Золоєв, сценарій Г.Сиваченко), Мирослав Попович підкреслив, що В.Винниченко в еміграції залишався єдиним законним представником лігітимої української влади²². Це дружно проігнороване довоєнною еміграцією спостереження абсолютно вірне. Йому першому Центральна Рада видала мандат на урядування. Отже, перші у ХХ ст. здобутки української виконавчої влади пов’язані з його іменем. На новому витку національно-визвольної боротьби він очолив верховний законодавчий орган УНР – Директорію, а Трудовий конгрес підтвердив цей мандат.

М.Попович відзначив ще одну притаманну В.Винниченкові як політичному діячеві якість: “Винниченко був єдиною людиною, яка нічим себе не скомпрометувала, починаючи з 1918 року аж до кінця війни і після неї. Він не пішов на капітуляцію перед комуністами. Всі пішли: і Грушевський, і Христюк, за винятком хіба що верхівки петлюрівського керівництва. З іншого боку, він не пішов у подальшому ні на яке співробітництво з німецькими нацистами. І саме за це постраждав, вийшовши з боротьби сам-один”²³.

Сказане вище пояснює якісну зміну у становищі емігранта з Мужена після Другої світової війни. Сталося так, що без власних зусиль він вийшов із забуття.

Після всіх перетрубацій, викликаних реалізацією у 1945 — 1946 рр. таємних ялтинських угод про видачу Сталіну підданих Російської імперії і громадян Радянського Союзу, в країнах Заходу залишилися все-таки сотні тисяч українців. Політичне обличчя української еміграції істотно змінилося. До подій 1917 — 1920 рр. вона вже ставилася як до далекого минулого. Власне, ці події об’єктивно ставали далеким минулим у світлі всього того, що трапилося з 1939 р. І на цьому тлі почала проявлятися у своєму реальному масштабі постать ще живого Володимира Винниченка.

Володимир Кириловичу почали писати. Зміст листів якнайкраще проаналізував він сам у червні 1948 р. в дописі до редакції газети "Українські вісті" (Новий Ульм, Німеччина). "Всі автори, - писав він, - без ніякого примусу, без ніякої користі для себе висвітлюють високу оцінку моєї громадської, політичної та літературної діяльності, називаючи мене першим головою першого уряду відродженої української Держави, незламним борцем за всебічне визволення українського народу, славним сином України, великим учителем, найбільшим, найкращим письменником сучасної України та десятками подібних назв. (Я з великим зусиллям і ніяковістю переказую вислови про мене, але мушу робити це в інтересі істини). І майже всі дописувачі ставлять мені запитання в таких приблизно виразах:

"Чого ж не чути Вашого голосу в еміграції? Чому ніде не можна знайти ні одної Вашої книги? На Україні советська влада карає засланням, тюрмою і навіть смертю за тримання і читання Ваших творів, і все ж таки вся Україна, нишком передаючи з рук до рук, читає їх. А тут, за кордоном, у країнах вільного слова, немає їх ніде. В чому річ?

Коли німці захоплювали Україну, вони приваблювали на свій бік українців повідомленням, що на Україні вже сформувався український уряд під проводом Винниченка, і українські червоноармійці масово перебігали до німців, бо вони вірили в Вас...

А тут, - пишуть вони, - де живе не вигаданий німцями, а реальний Винниченко, де не німцями, а українцями формуються уряди, центри, проводи, де виробляються програми, де обмірковуються способи і форми визволення України, ніякої Вашої участі не помітно і навіть імені Вашого не згадується. А зате в величезній більшості емігрантської преси (так само, як у советській) лайки на Вас можна вчитати скільки хоч. Чим усе це пояснити?!"

"І одні з кореспондентів, - продовжував далі В.Винниченко, - самі пояснюють і мені і собі це тим, що проводирі українських політичних груп бояться мене, моєї конкуренції, мого впливу на маси еміграції. Інші пояснюють, що причиною тому є розходження в поглядах між мною і тими проводирями. А ще інші, слухаючи й читаючи обвинувачення мене в комунізмі, в зраді Україні й запродавстві большевикам, з дивуванням і непорозумінням запитують:

Та як же можна таке говорити?! Адже ті самі большевики весь час називали, та й тепер називають Вас "буржуазним націоналіс-

том”, “оскаженілим самостійником”, “запроданцем капіталістам, слугою буржуазії”. Невже ж українці в еміграції цього не знають?! А як знають, то як же пояснити таке дивне, абсурдне обвинувачення?!”²⁴

Цей надзвичайно прецизійний самоаналіз всебічно ілюструє всі нюанси становища, в якому опинився муженський затвірник в епоху, коли в Європі і в усьому світі починалося протистояння двох наддержав.

Змінилася історична епоха. Змінилася українська еміграція, у середовищі якої В.Винниченко перебував. Але не змінився сам Винниченко. Його письменницький хист і дар політичного аналізу, діючи в унісон, могли продукувати глибокі й точні прогнози. Він не помилявся, оцінюючи власне становище в еміграції і не чекав у найближчому майбутньому від неї будь-яких лаврів. Як завжди, в центрі його всесвіту перебував український народ, його проблеми, його біль і кров.

Нові кордони соборної України були визнані міжнародним співтовариством і становили один з елементів післявоєнного світового устрою. УРСР стала членом-засновником ООН, членом багатьох міжнародних організацій. Та вона, як і раніше, корилася кривавій сталінській диктатурі, яка ставилася до найбільшої національної республіки Радянського Союзу з особливим упередженням.

В.Винниченко міг боротися із сталінщиною тільки одним способом: письменницькою діяльністю. Твори, над якими він працював в останні роки життя, були художніми, але несли в собі потужний заряд спрямованої проти марксизму-ленінізму публіцистичності. Навіть під 70 років Володимир Кирилович не втрачав якостей бійця.

Та фізичні сили були вже не ті. Він тепер не міг працювати на полі по 12 годин на день, як у довоєнні і воєнні роки. Але ж матеріальне становище Винниченків аніскільки не поліпшилося. Щоб жити, треба було фізично працювати.

Виручав новий сусід Іван Кість, у минулому – боєць Армії УНР. Він взяв на себе з 1947 р. основні турботи про господарство “Закутка”. Зменшення фізичного навантаження дозволило Володимирі Кириловичу посилити творчу активність²⁵.

Свої зусилля В.Винниченко зосередив на переробці роману “Нова заповідь”. Він працював над романом з довоєнних часів (перша редакція – 1932 р.). Тепер зробив новий, короткий варіант. Разом з Розалією Яківною переклав текст на французьку

мову. Французька редакція побачила світ у квітні 1949 р. в паризькому видавництві. Український оригінал з'явився роком пізніше в Новому Ульмі (Німеччина), у видавництві газети "Українські вісті".

10 травня 1949 р. літературно-артистичне товариство Клуб де Фобур влаштувало прилюдне обговорення французького перекладу "Нової заповіді". В центрі уваги присутніх були не стільки ідеї книги, скільки особистість її автора. Головний доповідач назвав В.Винниченка "великою людиною європейського рівня"²⁶.

Книгу В.Винниченка помітили й інші французькі громадські організації. Зокрема, Товариство сприяння розвитку мистецтва, науки і літератури нагородило автора срібною медаллю і почесним дипломом²⁷. З розгорнутою інформацією про цю подію виступив популярний паризький тижневик "Ле нувель літерер". Професор Ілько Борщак, який постійно жив у Парижі, писав з цього приводу: "Після Шевченка і Марка Вовчка В.Винниченко є перший український письменник, що на його твір з красного письменства відгукнулася французька опінія"²⁸.

Після "Нової заповіді" В.Винниченко захопився романом, який став останнім в його письменницькій кар'єрі. Новий твір мало нагадував традиційний літературний твір. Це — роман ідей, роман соціальної тези, роман-памфлет. Сам Володимир Кирилович називав його політичною концепцією в образах²⁹.

Історія написання роману вичерпно простежується за Винниченковим щоденником. Письменник приступив до роботи 26 листопада 1949 р. За три місяці була готова перша редакція. Володимир Кирилович працював, як завжди, дуже швидко. Від березня до червня 1950 р. перша редакція відшліфовувалася автором, і в міру готовності розділів вони перекладалися на французьку мову. Остаточний передрук відредагovanого українського тексту завершено 28 червня 1950 р. Отже, В.Винниченко пропрацював над романом сім місяців.

До цього твору письменник поставився, як до всіх попередніх: ретельно випрацьовував сюжетні повороти, щоб тримати читачів у постійній напрузі, турбувався про те, щоб психологічні портрети основних героїв були життєво достовірними і розгорталися з природним динамізмом, відшліфовував діалоги і описи пейзажів тощо. Разом з тим він ставив завдання висвітлити в певній життєвій ситуації свої політичні ідеї. Йому хотілося гармонізувати в цілісному творі обидва завдання – літературне і політико-філософське. Коли почалася доробка першої редакції, він

занотував у щоденнику (запис від 27 березня 1950 р.): “Все більший і більший сумнів: чи не жертвую я літературною, мистецькою стороною ради ідейної, пропагандивної”³⁰. Однак переживав він даремно. З літературної точки зору роман цілком на висоті.

Володимир Кирилович довго роздумував над назвою роману. За кілька тижнів до завершення першої редакції він зважився поставити в заголовок одіозне ім'я. Запис у щоденнику від 4 лютого 1950 р. такий: “Здається, найкраща назва може бути: “Слово за тобою, Сталіне!” Слова персонажа, взяті в лапки”³¹.

Поряд з деякими класичними оповіданнями і п'єсою “Чорна Пантера і Білий Медвідь” роман (єдиний з усіх) передбачений для текстульного та оглядового вивчення програмою середньої загальноосвітньої школи. Тому він був опублікований у 1999 р. в серії “Бібліотека школяра” видавництвом “Наукова думка”. На жаль, в цій хрестоматії через об'єктивні причини не знайшлося місця для блискучої передмови Г.Костюка, написаної до першої публікації роману. Уперше він був виданий з рукопису в Нью-Йорку у 1971 р. Комісією для вивчення і збереження спадщини В.Винниченка при Українській вільній академії наук. Передмова обсягом 80 стор. увійшла також до книги Г.Костюка “Володимир Винниченко та його доба” (Нью-Йорк, 1980). Обидві публікації в Україні є бібліографічною рідкістю, хоч доступні спеціалістам.

Не переказуючи змісту дослідження Г.Костюка (його важко назвати передмовою), хотілося б повторити в цій книзі телеграфно коротку узагальнюючу характеристику останнього і, мабуть, найбільш визначного великоформатного твору В.Винниченка:

“Головна вартість роману, на нашу думку, – в його мистецькому зображенні радянської дійсності. Психологічно-правдива атмосфера загального страху. Диявольське ламання елементарної етики в стосунках між людьми, навіть найближчими, рідними. Донощицтво як органічна властивість суспільного життя. Гостро антагоністичне станове, класове розмежування та національна нерівність між народами Радянського Союзу. Страшні народні злидні при одночасній постійній пропаганді щастя й добробуту. Загальний, зовнішньо-крикливий ентузіазм любові й відданості радянській владі при глибоко захованій загальній ненависті до неї”³².

Г.Костюк дивився на Винниченків роман очима репресованого. На людину з іншим життєвим досвідом, у тому числі на наших сучасників, яких сталінщина не торкнулася, роман не може

справити рівновеликого емоційного впливу. Однак його об'єктивна цінність від цього не зменшується.

У липні 1950 р. В.Винниченко відсвяткував своє 70-річчя. Святкування було скромним, хоч його поздоровили багато шанувальників.

Ще кілька місяців Володимир Кирилович працював у звичному темпі. Однак з осені постійно наростала втома, а з нею – апатія. Давалася взнаки багаторічна виснажлива фізична праця. У листопаді почалися тяжкі болі в голові і горлі. Грудень і майже весь січень наступного року довелося пролежати в ліжку.

Коштів на систематичне лікування не знайшлося, але в лютому його фізичний стан все-таки покращився. Та 6 березня 1951 р. о сьомій годині вечора прийшла смерть.

4. Перелам світогляду

Перед нами пройшло все Винниченкове життя. Безсумнівно, що на його громадсько-політичну і письменницьку діяльність накладав свій відбиток світогляд. Яким він був, як змінювався з плином часу?

Всі, хто писав про Володимира Кириловича, фіксують наявність переламу в його світоглядних позиціях. Чому ж Винниченко не визнав переламу навіть наодинці з самим собою, тобто у щоденникових записах?

Відповісти на це замість В.Винниченка повинен історик, якого з дитинства виховували на ідеях марксизму-ленінізму. Він, цей історик, теж пройшов світоглядну еволюцію. Наважитись на таку відповідь я можу, тому що маю об'єктивну перевагу перед В.Винниченком: живу в інший час. На початку ХХІ ст. комунізм теоретично і практично цілком вичерпав себе. Тепер легше оцінювати це вчення, ніж півстоліття тому, коли його реальність і силу підтверджувала могутня наддержава. Адже відомо: поки явище не вичерпало себе, його важко відділити від інших, щоб вивчити в чистому вигляді.

В.Винниченко був професійний революціонер, і вершини його життя пов'язані з революцією. Якою революцією? Відповідь на питання про світогляд В.Винниченка треба починати з визначення характеру його революції.

У дослідженні минулого висновки залежать від того, як згрупувати історичні явища і факти. Історію 1917-1920 рр. писали ті, хто тоді переміг. Вони поділили факти на три групи: ось Лютнева буржуазно-демократична революція, ось пролетарська

революція, яку в 10-у річницю урочисто назвали Великою Жовтневою соціалістичною, ось громадянська війна. В цій класифікації не знайшлося місця для національних революцій в Російській імперії. Підкреслювалося, що національне питання було другорядним.

Після 1991 р. попередні переможці зійшли зі сцени. Разом з ними пішла у небуття концепція Великого Жовтня. Почала формуватися концепція Української революції як самостійного історичного феномену. Соціально-економічна складова революційних подій на території України тепер мало кого цікавила. На перший план вийшло розв'язання національного питання. Наявність спільних, тобто загальноросійських закономірностей революційного процесу стала заперечуватися. Революція в Росії почала вивчатися в курсі загальної, а не вітчизняної історії, поряд з матеріалами про Першу світову війну і Листопадову революцію в Німеччині.

Потужна постать Володимира Винниченка не пасує ні до першої, ані до другої концепції. Вона вкладається в формат подій тільки за двох умов: по-перше, якщо ми не відділятимемо національної і соціальної складової в революції; по-друге, якщо відмовимося від вузькопартійного погляду на революцію.

Цілком зрозуміло, що возведення жовтневого перевороту більшовиків в ранг самостійної революції пояснювалося інтересами переможців. Жовтнева революція кваліфікувалася як пролетарська, тому що більшовики оголосили себе партійним авангардом робітничого класу. Відповідно попередня, Лютнева революція була кваліфікована як буржуазна: до влади тоді прийшли представники лівої частини партійно-політичного спектру Державної Думи.

Проте сучасниками подій, не виключаючи більшовиків, Російська революція сприймалася як цілісний процес, в рамках якого певні політичні сили вдавалися до переворотів з метою захоплення влади – корніловського або лєнінського. Більшовики завжди клялися іменем революції, але саме вони припинили її розгоном Установчих зборів у січні 1918 р.

Російська революція почалася зі зруйнування імперії. Самодержавство повалили не політичні партії, а ради робітничих і солдатських депутатів, які утворилися на гребені стихійного народного повстання спочатку в імперській столиці, а потім – в усій країні. Солдатами були переважно селяни. Завжди розпорошені умовами сільськогосподарського виробництва, вони

не могли створити власної політичної організації. Проте з 1914 р. багатомільйонне селянство було організоване армією, дістало в свої руки зброю і навчилося добре нею користуватися.

Спочатку російським соціалістичним партіям вдавалося утримувати контроль над народними низами, об'єднуваними в радах робітничих і солдатських депутатів. Ці партії проголосили кінцевою метою революції скликання Установчих зборів, віддали державну владу, яка фактично перебувала в руках рад після розпаду імперської адміністративно-виконавської вертикалі, легітимним партіям Державної Думи, а згодом, після перших політичних криз, розділили владу з цими партіями. Проте вкрай радикальні гасла Російської революції формулювалися від початку радами: землю – селянам, фабрики – робітникам, мир – народам! Називати буржуазною революцію, яка ставила за мету ліквідацію буржуазії, не випадає. Російська революція була робітничо-селянською, а точніше – радянською. Все-таки далеко не всі робітники і особливо не всі селяни зазіхали на приватну власність.

В українських губерніях Росії ради формувалися, як правило, у промислових регіонах і на фронтах, тобто у російськомовному середовищі. Відповідно вони контролювалися загальноросійською партією соціал-демократів (переважно меншовиками) та російськими есерами. Депутати рад не співчували українській державності, скоріше навпаки. Вони були рушійною силою Російської революції на території України.

Рушійними силами національної революції були селяни і малочисельна українська інтелігенція. Революція 1905 – 1907 рр. в Україні практично не здобула національного забарвлення через те, що розпорошені селяни не відіграли в ній істотної ролі. Тепер же вони були одягнуті в солдатські шинелі і надали могутню підтримку українським партіям у створенні національної державності.

Серед українських селян частка міцних господарів була досить високою. Такі господарі здебільшого не поділяли настроїв селянської бідноти на зрівняльний поділ землі і пов'язану з ним ліквідацію поміщиків як класу. В цілому, однак, класові інтереси українських і російських селян співпадали. Давалося взнаки існування в одній державі впродовж сотень років: соціально-економічні умови в українських та російських губерніях мало відрізнялися. Отже, соціальна складова в Російській і Українській революціях в основному співпадала. Гасло зрівняльного поділу

поміщицьких маєтків було популярним і в Україні. Поділяв його, на відміну від інших лідерів національної революції, й В.Винниченко.

Через кілька місяців після падіння самодержавства на авансцені революції опинилася партія більшовиків. Ленінська політична програма була комуністичною, а не радянською. В країні, населення якої складалося в основному з дрібних власників, не існувало міцного соціального ґрунту для поширення комуністичних ідей. Ніхто з дрібних власників не міг співчувати ліквідації приватної власності. Однак більшовики завойовували популярність в радах своєю позицією щодо ліквідації великих власників. Це радянське гасло співпадало до певної міри з принципово іншим, комуністичним гаслом ліквідації всієї приватної власності. Більшовики могли собі дозволити на певний час не акцентувати уваги на необхідності ліквідації приватної власності селян, кустарів, ремісників, торгівців.

Після придушення корніловського перевороту більшовицький з'їзд взяв курс на збройне повстання. У зв'язку з цим В.Ленін тимчасово відмовився від комуністичних гасел на користь радянських. Зокрема, більшовики висловилися за зрівняльний поділ землі замість утворення великих господарств (комун і радгоспів). Гасло "Фабрики – робітникам!" не деталізувалося, хоч кожна сторона після націоналізації підприємств планувала протилежні дії: робітники – приватизацію, а більшовики – одержавлення.

Зміна гасел для більшовиків була корисною. Вони ототожили себе з радянською революцією, витіснили з рад політичних конкурентів – меншовиків та есерів, і здобули під час жовтневого перевороту політичну владу. Зміцнившись при владі, вони повернулися до комуністичної політики. Випадки приватизації підприємств робітничими колективами Ленін назвав вкрай небезпечним анархо-синдикалізмом. Зрівняльний поділ землі став фактом, але у 1919 і 1929 рр. були зроблені спроби переходу до колгоспів і радгоспів, перша з них – провальна, але друга – успішна. Тим не менш, гасла "Землю – селянам, фабрики – робітникам!" у масовій свідомості залишилися більшовицькими. Більшовицькими їх називає й В.Винниченко (у цитованому вище листі до редакції газети "Українські вісті")³³.

Подивимося на жовтневий переворот очима В.Винниченка. Разом з більшовиками до влади прийшли ради. Одразу почалася реалізація гасел, висунутих радами на початку Російської

революції. Радянська влада була реальною в кожній своїй ланці. Владними функціями ради наділяли мільйони людей. Чи могла конкурувати з такою справді народною владою та парламентська республіка, яку повинні були встановити Установчі збори?

Тільки у 1920 р., під час перебування у Харкові і Москві В.Винниченко побачив, що собою справді являла радянська влада. За виконками рад, які користувалися розпорядчими функціями, приховувалася незрима влада компартійних комітетів. РКП(б) поділилася на зовнішню і внутрішню партії. Перша з них зберігала всі ознаки політичної партії, а друга, номенклатурна, стала державною структурою – нервовим центром всіх легально існуючих організацій. Кожний компартійний комітет цілком підпорядковувався тому, який стояв вище за адміністративно-територіальним поділом. Замість проголошеної диктатури пролетаріату під виглядом радянської влади встановилася диктатура купки компартійних вождів.

Закладені в радах можливості для встановлення партійної диктатури В.Ленін побачив ще в 1905 р. Ці можливості якраз і були реалізовані під час жовтневого перевороту. Встановлений восени 1917 р. компартійний контроль над радами призвів до цілковитої зміни їхньої внутрішньої суті. Найголовнішою функцією компартійних комітетів відтоді стало так зване “радянське будівництво”. З органів революційної самодіяльності народних низів ради перетворилися на підконтрольну більшовикам державну структуру, персональний склад якої спочатку визначався компартійними комітетами, а потім легітимізувався на виборах.

За допомогою таких “кишенькових” рад більшовики почали після розгону Установчих зборів альтернативну радянській і цілком іншу за своїми цілями комуністичну революцію. Вона здійснювалася всупереч волі переважної більшості населення, а тому розтягнулася на довгих два десятиліття.

Дуалізм винайденої Леніним системи влади допоміг більшовикам справитися з визвольним рухом у більшості національних окраїн імперії, що розпалася. Використовуючи військову силу та нестримну соціальну демагогію, вони створили і утвердили національні радянські республіки. Завдяки конституційно незримій компартійній диктатурі конгломерат іззовні незалежних (з 1922 р. – союзних) республік становив насправді не менш централізовану країну, ніж дореволюційна імперія. У цьому В.Винниченко теж мав нагоду пересвідчитися в 1920 р.

Основною метою комуністичної революції було підведення економічної основи під створений більшовиками у 1917 р. диктаторський політичний режим. Мова йшла передусім про побудову планової економіки, здатної керуватися директивами з одного центру. Після перших невдач державна партія зробила тимчасову перерву в комуністичному штурмі і з 1921-1923 рр. лібералізувала соціально-економічну і національну політику. Жажлива практика, якою обернулася у 1918-1920 рр. комуністична революція, була віднесена на рахунок нав'язаного війнами “воєнного комунізму”, який нібито не мав жодного стосунку до справжнього комунізму. Концепцію “воєнного комунізму”, яка рятувала пропаговану більшовиками перспективу, В.Ленін розробив тільки в 1921 р., тобто вже після переходу до непу. Відтоді комунізм був оголошений “світлим майбутнім”, а поточним завданням стало так зване “соціалістичне будівництво”, здійснюване методом масового терору. Свого апогею терор досяг в десятиліття 1929-1938 рр., тобто під час другого комуністичного штурму.

В.Винниченко міг стежити за “соціалістичним будівництвом” в СРСР тільки на основі повідомлень радянської преси і надто суб'єктивних свідчень окремих осіб. Тому він часто приймав бажане за дійсне і, як правило, запізнювався з висновками. Щоденникові записи 20-х і першої половини 30-х рр. переконливо показують, однак, його розчарування у комунізмі. Підставою у цьому була практика комуністичного будівництва в СРСР.

Володимир Кирилович був радянцем, тобто прихильником рад як органів революційної активності народних низів в соціальній революції. Коли більшовики привласнили радянські гасла і внаслідок цього підпорядкували собі ради, він став прибічником комуністичної ідеології в її ленінській інтерпретації. Інакше кажучи, ленінський комунізм почав йому подобатися тільки тоді, коли В.Ленін з тактичних міркувань відмовився від комуністичних гасел і взяв на озброєння радянські.

Прагнучи розв'язати проблеми соціальної революції в радянському дусі, В.Винниченко у 1917 р. відмежовувався, тим не менш, і від рад, і від більшовиків внаслідок невизнання ними національного питання в революції. Після “екскурсії” в Харків і Москву у 1920 р. він оформляв своє відмежування у таких гострих виразах, що заробив собі почесне звання “ворога народу”. У запису від 6 серпня 1926 р. свою ідейну платформу Володимир Кирилович характеризував таким чином:

“Я самотній, ізольований. Так, мої противники мають рацію: я самотній. З московським комунізмом я не може погодитись. Не зважаючи на готовність жертвувати деякими своїми переконаннями, віддати на пониження свою амбіцію ради національних досягнень, я все ж таки без внутрішнього непереможного опору не можу уявити собі своє існування в компартії... З нашими соціалістами, есерами, есдеками я не можу разом іти, бо національний момент і то несправедливо зрозумілий, домінує в їхньому світогляді. З соціалізмом, як я його розумію, вони мало мають спільного. Про праві течії нема чого казати. І я сам ізольований”³¹.

Коли писалися ці рядки, Володимир Кирилович ще сподівався повернутися на Батьківщину. Його надії остаточно розвіялися у травні наступного року, коли він дізнався, що для керівників КП(б)У його поворот небажаний. 8 червня 1927 р. він пише знаменне спростування до ліберально-кадетської щоденної газети “Последние новости”, яка видавалася в Парижі П.Мілюковим. Газета помістила статтю про нього, яка вся “страждала неточностями”, Завдяки поширеності газети відповідь В.Винниченка обійшла всю українську еміграцію в Європі. Виправляючи “неточності”, Володимир Кирилович карбував:

“Вехи” не змінював, бо маю тільки дві: соціалізм і самостійність України. 25 літ вони незмінно стояли на шляху моєї політ. діяльності і тепер не маю підстав міняти їх. Членом ні РКП ні ВКП не був і з неї, значить, і не виступав. Антикомуністом не був і не міг бути, бо вчення комунізму найпослідовніше, найчесніше й найнеобхідніше в сучасний мент з усіх учень, що торкаються інтересів працюючих класів”³⁵.

Отже, один з лідерів УНР з викликом признавався у своїй відданості комунізму перед усією російською та українською антикомуністичною еміграцією.

На початку 30-х рр. В.Винниченко почав розчаровуватися в комуністичній ідеї. Між словом і ділом, між теорією і практикою більшовизму пролягала безодня. Володимир Кирилович не міг зрозуміти, чому носії найбільш радикальних визвольних ідей запровадили після приходу до влади розвинуту систему державного терору.

Вивчаючи творчість В.Винниченка, Г.Костюк прийшов до висновку, що саме в цей час він перестав покладати надії на можливість в короткі строки, тільки за рахунок запровадження якісно іншої організації суспільства зробити життя людини

щасливим. Причина провалу усіх соціальних експериментів полягала, на думку Винниченка, в природі самої людини. Щоб оновити життя на справедливих основах, людина повинна була оновити спочатку саму себе – свою психіку, душу, мораль, побут. Тільки нова людина здатна перебудувати світ на основі правди, добра, людяності³⁶.

Справедливість цього спостереження підтверджується щоденниковим записом від 18 липня 1932 р.:

“Сучасним комуністам здається, що досить змінити соціально-економічну базу людського господарювання, і життя людей почне ставати щасливим. Але в дійсності, ох, як ще багато доведеться перетерпіти, поки почне творитися дійсно щасливе життя... Може, цілі віки минуть, поки людство вичистить себе від чорнила феодально-буржуазного існування”³⁷.

Ми бачили, що В.Винниченко вже на початку 20-х рр. не поєднував свої комуністичні переконання з російським більшовизмом. Коли почалася компанія українізації і зажевірла надія на повернення в Україну, його абстрактна віра в комуністичну ідею почала суміщатися з радянською політикою. На початку 30-х рр. вона знову стала абстрактною.

Винниченкові уявлення про комунізм як “світле майбутнє” змістилися у далеку перспективу, вимірювану століттями. І все-таки, після побиття всіх горщиків з керівниками КП(б)У, в паризькій брошурі 1934 р. “За яку Україну?” він у котрий вже раз заявив про свою відданість комуністичній ідеології.

Згадуючи цей факт, І.Лисяк-Рудницький дивується, але тут же дає ключ до його розуміння: Винниченко прощався з марксизмом, але не з тією кінцевою метою, що її ставив собі марксизм. Як і раніше, він прагнув “земного раю”, створення безкласового неантагоністичного ладу³⁸.

Володимир Кирилович до самого кінця свого життя так і не засудив комуністичної ідеології. Таке засудження самої ідеї комунізму (комуністичну практику в сталінському Радянському Союзі він не втомлювався засуджувати) виглядало б, на його думку, незрозумілим і недоречним. Адже він перестав вірити в комунізм, але винайшов собі адекватний заміник – конкордизм. Ідеї конкордизму можна знайти уже в першій редакції його роману “Нова заповідь” (1932 р.). Цілісна теорія нового суспільного ладу викладена в досі неопублікованому післявоєнному двотомному філософському трактаті “Конкордизм”.

Конкордизмом В.Винниченко називав систему всебічного (духовного, матеріального, правового, фізичного та ін.) погодження між людьми, засновану на колектократії. Колектократією була названа універсальна система виробничих кооперативів, в якій всі працівники є співвласникам кожного окремого підприємства і тому мають право на свою частку прибутку.

Як тут не згадати те, що В.Винниченко з 1917 р. був радянцем і поділяв, разом з іншими, радянське гасло “Фабрики-робітникам!” Винниченкова концепція колектократії живилася й американським “народним капіталізмом”, який почав розвиватися з кінця ХІХ ст. Тоді окремі приватні підприємства почали розподіляти частину прибутків між працюючими і (або) випускати додаткові акції для придбання членами трудового колективу.

Аналізуючи під цим кутом зору творчість В.Винниченка, Г.Костюк згадав роман “Хочу!” (1916 р.). В ньому була зроблена спроба показати творення нових соціальних відносин між працедавцем і робітниками на базі заінтересованості останніх у прибутках. Проповідником ідеї “отворченої вільної праці” в романі виступив молодий поет Андрій Халєпа³⁹.

Сучасна дійсність дала нам можливість перевірити ідею колектократії на практиці. З 1991 р. почалася приватизація державних підприємств. Вона набувала різних форм, у тому числі – передачі підприємств в руки трудового колективу. Виявилось, що така схема роздержавлення найбільш невдала під кутом зору ефективності виробництва. Поведінка працюючої людини залежить від того, ким вона себе відчуває – співвласником підприємства або найманим працівником, який не повинен турбуватися про технічне переозброєння, ринки збуту продукції, умови її реалізації тощо. Найбільшою мірою на таке відчуття впливає походження одержуваного доходу. Якщо частка прибутку в доході є більшою, ніж частка заробітної плати, працівник відчуває себе підприємцем, при зворотному стані справ – робітником. Коли співвласниками є всі працюючі, одержуваний прибуток після розподілу не може перевищувати заробітної плати. Виробничі перспективи таких підприємств завжди залишалися незадовільними, поки діяла ця схема приватизації.

Оцінюючи концепцію конкордизму, І.Лисяк-Рудницький справедливо зауважив, що В.Винниченко належав до тих людей, які не можуть жити без утопії⁴⁰.

Утопічність конкордизму не вимагала особливих доказів. Врешті решт, соціальний мир не можна ототожнювати з відсутніс-

тю антагонізмів. Боротьба суперечливих суспільних сил є двигуном прогресу. І навпаки, формування гармонійного суспільства, про яке мріяв В.Винниченко, боротьба з “дискордією” пов’язані з насиллям. Прагнення “ощасливити” суспільство примусовими заходами завжди вело до протилежного: диктатури, тиранії, гноблення.

5. Підсумок життя

Життя славетних завжди привертає увагу широкого кола читачів. В країнах Заходу ця тематика поширена в жанрі як науково-популярної, так і художньої літератури. В СРСР об’єктивно існуючий інтерес до біографістики не заохочувався або використовувався в пропагандистських цілях. Започаткована видавництвом “Альтернативи” серія біографій повинна висвітлити закономірності вітчизняної історії в індивідуальних долях її творців.

Перша присвячена В.Винниченку брошура з’явилася ще в 1917 р. Однак після поразки Української революції він не міг розраховувати на інтерес до себе з боку тих, хто розпоряджався типографіями і запасами паперу. Переможці спочатку піддали його остракізму як “ворога народу”, а пізніше прирекли на забуття. З 1934 р. до 1987 р. ім’я В.Винниченка в радянській пресі можна було згадувати лише в контексті критики “українського буржуазного націоналізму”. Колосальна брила реальної історії, в якій зосереджувалася вся національно-визвольна боротьба українського народу в 1917 — 1920 рр., була ізольована від суспільства в спецсховах архівів та наукових бібліотек.

Через Винниченка-політика постраждав й Винниченко-письменник. Компартійно-радянський режим не мав претензій до його літературної творчості, але на початку 30-х рр. вилучив з бібліотек і знищив всю Винниченкіану.

Нещасливо склалася й емігрантська доля В.Винниченка. Як правило, в чужих краях українські емігранти трималися до купи, щоб протистояти несприятливим умовам життя. У Винниченковій еміграційній хвилі мали вагу три угруповання емігрантів: з Великої України — прихильники С.Петлюри і П.Скоропадського, з Галичини — оунівці. В.Винниченко з своїми радянськими настроями був чужий серед всіх. Ніхто, навіть і сам Винниченко, не задумувався над природою його радянськості. Вона була одягнута в марксистські шати, але не мала спільних рис з російським більшовизмом.

Переможці потребували Винниченкового пера, його гучної слави і харизми. Йому робилися спокусливі пропозиції. Він сам всім серцем прагнув опинитися на Батьківщині і служити своєму народові. Проте Володимир Кирилович бачив далі, ніж ті десятки тисяч втікачів, які повернулися на Батьківщину, щоб загинути згодом в сталінських тюрмах і концтаборах. Тому він залишався за кордоном, хоч не мав засобів для існування.

Людина, яка побувала на вершинах державної влади, змушена була постійно займатися фізичною працею, уриваючи жалюгідні крихти часу для інтелектуальних занять. Талант великого письменника теж залишався невогребуваним в Західній Європі. Лише після Другої світової війни Володимир Кирилович вийшов зі смуги забуття. Представники нової хвилі української еміграції з подивом пересвідчилися у тому, що один з родоначальників українського визвольного руху все ще живий. Вони не могли зрозуміти, чому В.Винниченко вважається на Заході другом Сталіна, тому що точно знали: в Радянському Союзі за читання його праць людей звинувачують в антирадянській діяльності.

Торкаючись подій Руїни XVII ст., Володимир Кирилович зауважив, що історію України треба читати з бромом. Це зауваження стало крилатим висловом, хоч не всі з ним згодні: до історії не треба ставитися надто емоційно. В усякому разі, ми можемо твердити, що сам Винниченко обходився без заспокійливих засобів, коли опинився у вирі трагедійних подій, перед якими тьмяніють нещасливі роки Руїни.

Немало істориків, від петлюрівця Зіновія Книша до комуніста Івана Хміля, закидали В.Винниченка брудними звинуваченнями, використовуючи для цього його негативні самооцінки. Вони наївно сподівалися таким способом переконати своїх читачів у справедливості своєї власної позиції. Однак В.Винниченка бруд не торкнувся. Його можна було тимчасово відсунути в тінь, а потім навіть видряпати прізвище з підручників. Однак український народ завжди прагнув свободи і незалежності. Ім'я Винниченка невіддільне від цих понять, і воно залишатиметься з народом. Винниченко вже має своє місце у вітчизняній історії.

Примітки:

1. Федченко Павло. "Закуток" – останній притулок Володимира Винниченка // Україна (Київ). - 1991. - № 12. - С. 23.
2. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. - С. 92.

3. Винниченко Володимир. Щоденники (упорядник – Г.Сиваченко) // Київська старовина. - 2001. - № 1. - С. 111.
4. Там само. - № 2. - С.66.
5. Генік-Березовська Зіна. Невідомі листи Винниченка до Олеса // Слово і час (Київ). - 1992. - № 1. - С. 28.
6. Винниченко Володимир. Щоденники (упорядник – Г.Сиваченко) // Київська старовина. - 2000. - № 1. - С. 96.
7. Там само. - 2001. - № 2. - С. 65 - 66.
8. Там само. - С. 64.
9. Там само. - № 3. - С. 23.
10. Там само. - 2000. - № 6. - С. 93.
11. Там само. - 2001. - № 2. - С. 64.
12. Там само. - С. 71.
13. Там само. - С. 74 - 75.
14. Винниченко Володимир. Тайна гітлеро-сталінського союзу // Сучасність. - 2000. - № 6. - С. 102.
15. Винниченко Володимир. Та, за яку змагались Гітлер, Сталін та інші // Там само. - С. 101.
16. Винниченко Володимир. Щоденники (упорядник – Г.Сиваченко) // Київська старовина. - 2001. - № 4. - С. 102.
17. Винниченко Володимир. Відповіді на запитання часопису “Сьогодні” // Сучасність. - 2000. -№ 6. - С. 106.
18. Винниченко Володимир. Щоденники (упорядник – Г.Сиваченко) // Київська старовина. - 2001. - № 4. - С.91, 95.
19. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. - С. 67.
20. Винниченко Володимир. Щоденники (упорядник – Г.Сиваченко) // Київська старовина. - 2001. - № 4. - С. 93.
21. Винниченко Володимир. Заповіт борцям за визволення. - К., 1991. - С. 8.
22. Попович Мирослав. “Я роблю так і інакше робити не можу...” // Слово і час. - 2000. - № 7. - С. 56.
23. Там само.
24. Нитченко Дмитро. Листи письменників // Березіль. - 1993. -№ 7 - 8. - С.52 - 53.
25. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. - С. 69.
26. Сиваченко Галина. “Кому повім печаль мою?..” (Неопубліковані щоденники В.Винниченка) // Київська старовина. - 2000. - № 3. - С. 150.
27. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. - С. 71.
28. Борщак І. “Нова заповідь” у Парижі // Україна (Париж). Збірник четвертий. - 1950. - С. 289.
29. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. - С. 83.
30. Там само.
31. Там само. - С.82.
32. Там само. - С. 78.

33. Нитченко Дмитро. Листи письменників // Березіль. - 1993. - № 7 - 8. - С.54 - 55.
34. Винниченко Володимир. Щоденники (упорядник – Г.Сиваченко) // Київська старовина. - 2000. - № 3. - С. 155.
35. Там само. - С. 161.
36. Костюк Г. Записки Володимира Винниченка // Володимир Винниченко. Щоденник 1911 — 1920. - С. 22 - 23.
37. Винниченко Володимир. Щоденники (упорядник Г.Сиваченко) // Київська старовина. - 2000. - № 5. - С. 66.
38. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. - Т. 2. - С. 107.
39. Костюк Г. Володимир Винниченко та його доба. - С. 77.
40. Лисяк-Рудницький Іван. Історичні есе. - Т. 2. - С. 108.